

„... IN SUA PROPRIETATE LOCO VOCATO NITRAVA CONSECRAVIT ECCLESIAM.“

K VÝPOVEDNEJ HODNOTE NAJZNÁMEJŠEJ VETY STREDOVEKÝCH SLOVENSKÝCH DEJÍN¹

**„... in sua proprietate loco vocato Nitrava conseravit ecclesiam.“
On the Informative Value of the Most Famous Sentence
of Medieval Slovak History**

Miroslav Lysý

DOI: 10.17846/CL.2025.18.1.3-16

Abstract: LYSÝ, Miroslav. „... in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam.“ On the Informative Value of the Most Famous Sentence of Medieval Slovak History. The article deals with the informative value of a sentence from the *The Conversio Bagoariorum et Carantanorum* from 871, which is the only source documenting the connection between Pribina and Nitra. The sentence “*Cui quondam Adalrammus archiepiscopus ultra Danubium in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam*” has long raised doubts about its authenticity, as it does not fit into the narrative of the 11th chapter of the source. The study thus addresses three key questions, namely whether this sentence was originally a marginalia, in which manuscript the sentence about Nitrava first appeared, and whether there are reasonable reasons to question the credibility of this sentence.

Based on a very detailed analysis, it is clear that the sentence was indeed originally a marginalia, on which there is, after all, a relatively broad consensus in historiography, including Slovak. The sentence probably first appeared as a marginalia in the original manuscript. As for reasonable reasons to question the credibility of this information, it is very likely that Pribina's Nitra origin was a historical fact.

Keywords: Pribina, Pannonia, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Kocel, Moravians, Nitra, medieval history, Central Europe

Dejiny útvaru známeho v historiografii nepresným a mierne zavádzajúcim názvom ako Veľká Morava tvorí súbor osobitne sa vinúcich príbehov. Sú nimi príbehy príslušníkov mojmirovského rodu,² ďalej vzťahy Moravanov a ich bezprostredných a najdôležitejších susedov Bavorov (resp. Franskej ríše ako celku, napr. Fiala 1959, Havlík 1963, Lysý 2014, 149-224). Pozoruhodným príbehom je potom rozprávanie o cyrilometodskej misii³ a súčasne aj rozličné pokusy o rekonštrukciu

¹ Štúdiá vznikla v rámci projektu VEGA 2/0095/25 *Nová monarchia. Spoločnosť v neskorom stredoveku*.

² Spracované napríklad v podobe knihy Kučera 2005.

³ Zhrnutie hoci len najdôležitejšej literatúry osobitne k cyrilometodskej misii presahuje možnosti tohto príspevku. Odcitujme však zo starších prác prinajmenšom Dittrich 1962, Betti 2014.

hospodárstva,⁴ sociálnej štruktúry (Havlík 1978, 67-85. Třeštík 1997, 289-295. Steinhübel 2017, 142-145) či práva (Gábris – Jäger 2016).

Na týchto dejinách je nepochybné zaujímavé, že pramene podrobnejšie zachytávajú informácie o mojmírovskej Morave až zhruba od 60. rokov 9. storočia. „Velkomoravské dejiny“ sú preto v podstate rozprávaním z obdobia zhruba posledného desaťročia vlády kniežata Rastislava (846 – 870) až po začiatok 10. storočia, kedy sa odmlčia Fuldské letopisy (Annales Fuldenses 2019, 67). Obdobie medzi rokom 822, ktoré je prvou písomnou zmienkou o Moravanoch vôbec⁵ a začiatkom 60. rokov tak s námahou rekonštruujeme len na základe niekoľkých málo zachytných bodov.⁶ Najstaršie dejiny mojmírovskej Moravy, tento „vznik Velkej Moravy“, je tak zahalený v informačnej hmle, v ktorej je každú písomnú zmienku možné donekonečna obracať a vykladať.

V tejto súvislosti je aj osobitne užitočné pripomenúť, že dva z troch najdôležitejších údajov k počiatkom dejín mojmírovskej Moravy pochádzajú z mladších prameňov. Údaj o Pribinovi a jeho Nitre poznáme až vďaka Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov (*Conversio*), ktorý vznikol podľa všeobecného konsenzu v roku 871. O ňom bude ešte v tejto štúdii reč. Potom je tu aj údaj o pokrstení Moravanov datovaný do roku 831, ktorý je známy až vďaka neskoršie zaznamenatej pasovskej tradícii⁷ z 13. storočia.

Pribina v prameňoch

Témou tejto štúdie je v prvom rade Pribina a jeho vzťah k Nitre na základe Spisu o obrátení Bavorov a Korutáncov. Tento spis vznikol v roku 871 v Salzburgu (Kos 1936, 102-103) a je jedinečným zdrojom bohatých informácií stredoeurópskych historiografií. Pribina sa tu spomína prvýkrát v 10. kapitole ako *quidam priuuina* (čiže „akýsi Pribina“), ktorého vyhnať knieža Moravanov Mojmir. Autor textu podrobne referuje o Pribinových pohnutých osudoch vo vyhnanstve, najmä potom o dynamicky sa vyvíjajúcom vzťahu k markgrófovi Východnej Marky Ratbodovi, kráľovi Ludovítovi II. Nemcovi, tiež však spomína Pribinovo pokrstenie (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 10; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, 120 a 122). V rámci 11. kapitoly rozoberá Pribinovo pôsobenie v dolnej Panónii, kde získal ako benefícium časť územia okolo rieky Sála. Práve v tejto kapitole sa potom nachádza podozrenie vyvolávajúca veta o tom, že Pribinovi kedysi vysvätil kostol arcibiskup Adalrák v „Nitrave“ (Nitre) (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 11; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, 122-126).

Kapitola 11 je v podstate zhrnutím Pribinovho pôsobenia v jeho novom panstve ako lénika východofranského kráľa a prameň zdôrazňuje väzby medzi Pribinom (a jeho synom Kocelom)

⁴ Realie arpádovského obdobia spracoval Kučera 1974. Už táto práca v mnohom predznamenal predstavy o hospodárskej nadväznosti mojmírovskeho a arpádovského obdobia našich dejín, a to prinajmenšom z hľadiska hospodárskych štruktúr. Tie boli v základných kontúrach načrtnuté v štúdiu Krzemieńska – Třeštík 1979. Konzekventne hospodársky model „Velkej“ Moravy rozvinul Dušan Třeštík v knihe Třeštík 1997, 287-296.

⁵ Zachytenou však súčasným prameňom, porovnaj Annales regni Francorum 822; Annales regni Francorum 1895, 159.

⁶ Osobitne táto skutočnosť vyniká v rámci spracovania prameňov v piatom zväzku zbierky Prameny k dejinám Velké Moravy v chronologickom usporiadaní. MMFH V, 148-178.

⁷ Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae 838; Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae 1880, 620: „Reinharius archiepiscopus Laureacensis et Pataviensis apostolus Maravorum obiit.“ Notae de episcopis Pataviensis; Notae de episcopis Pataviensis 1880, 623: „Regenharius episcopus Matavorum baptizat omnes Moravos.“ Bernardi Cremifanensis historiae 818 – 838; Bernardi Cremifanensis historiae 1880, 655: „Item Renharius episcopus baptizat omnes Moravos.“ K problému spoľahlivosti týchto prameňov porovnaj Dittrich 1962, 61-65.

a salzburským arcibiskupom Liupramom (836 – 859). V nasledujúcom texte spomína *Conversio* darovanie majetkov Pribinovi od Ľudovíta II. Nemca, a potom sú menované kostoly, ktoré na majetkoch Pribinovho syna Kocela – už po Pribinovej smrti, ktorému je v prameni venovaná náležitá pozornosť – vysvätil opäť salzburský arcibiskup, tentokrát už Adalvin (859 – 873) (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 12-13; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, 122-134).

Faktom je, že ak by sa v texte *Conversia* nenachádzala spomínaná veta o Nitrave, pôvod Pribinu by mohol byť predmetom len viac či menej pravdepodobných špekulácií. V mnohých ohľadoch však potvrdzujú a rozvíjajú informácie z *Conversia* aj dve listiny zachytávajúce majetkové donácie od Ľudovíta II. Nemca (MMFH III, 40-41, 53-55). Práve v jednej z týchto listín je Pribina oslovený jej autorom ako *Briuuinus*⁸ *fidelis dux noster*, čím sa tento lénnik východofranského kráľa stáva nie obyčajným podriadeným, ale – takpovediac – človekom z druhého najvyššieho poschodia latinskej titulatúry franského sveta.⁹ Hoci sa titulu *dux* v prípade Pribinu autor *Conversia* okázalo vyhol, práve úradne vyhotovená listina potvrdzujúca Pribinovo darovanie majetkov kláštora v Nieder-Altaichu poukazuje na jeho „lepší pôvod“.¹⁰ Mohol teda dosť dobre pochádzať z prostredia slovanských kniežat,¹¹ čo nám však samozrejme nemôže dávať automaticky odpoveď na to, či tieto kniežatá boli vedľajšími príbuznými panovníka alebo samostatnými vládcami.¹²

Pribina v historickej pamäti

Úspešne sa Pribina uchytil v historiografii už v rámci spracovania Letopisov od bavorského Johannes Turmaira (Aventina). Čo je nesmierne zaujímavé, je Aventinov Pribina (*Brynno*) označený za moravského kráľíčka (*Moravorum regulus*), autor mu pripísal panovanie nad „mestami“ Nitra, Bratislava a Brno. Kým Brno Aventinus „daroval“ Pribinovi očividne pre pochybnú podobnosť mena osoby a „mesta“, o Bratislave môžeme len váhať, ako sa do týchto konštrukcií dostala. Naopak Nitra („*Nitrava*“) je zjavne prevzatá z *Conversia*. Pre Aventina je Pribina bez najmenších pochyb vládcom Slovanov pochádzajúcim pôvodne zo severnej strany Dunaja (Ioannis Aventini Annales ducum Baioariae IV, X 27; IV, XII 7; IV, XII 13; IV, XIII 20; IV, XIV 6; IV, XIV 43; Ioannis Aventini Annales ducum Baioariae 2019, 388-390, 392-394), avšak – čo je pre nás poučné – Pribina je v tomto rozprávaní postavou pochádzajúcou z moravského politického prostredia. Pôsobí ako Rastislavov „údelný“ knieža, kým Mojmír I. sa v Aventinových konštrukciách nenachádza vôbec.

Tu treba tiež poznamenať, že Pribinovo vykreslenie ako jedného z moravských „kráľíčkov“ potom úspešne aplikovali aj novovekí autori. Na podrobnejší prehľad bádania v tejto štúdii nemáme

⁸ V tvare *Priuuinna* je zachytené jeho meno v Cividalskom evanjeliári. O jeho totožnosti s Pribinom nie sú v historiografii pochybnosti, keďže hneď vedľa je v evanjeliári zachytené meno jeho syna Kocela v tvare *Quocili* (Evangelium de cividale; Evangelium de Cividale 1969, 333).

⁹ Podrobnejšie Vykypěl 2011, 107.

¹⁰ Svet latinskej titulatúry franských prameňov v 9. storočí analyzoval vo svojej štúdii David Kalhous, ktorý si pozorne všimol aj prostredie *duces*. Porovnaj Kalhous 2016, 68-72.

¹¹ Veľkú pomoc nám v tomto prípade poskytujú tituly uvedené pri mene jeho syna Kocela. Podľa Života Konštantína bol Kocel „*КНѦСЪ ПАХОУЄСЬКЪ*“ (Žitije Konstantína 15; Žitije Konstantína 1967, 105). V latinských listinách však Kocel vystupuje ako *comes* (porovnaj MMFH III 51 a 61), ale aj ako *dux* (porovnaj MMFH III, 69). K označeniu *comes* v latinskej terminológii franských prameňov porovnaj Deutinger 2006, 148.

¹² Medzi Slovanmi boli rozšírené tzv. druhostupňové kniežatá, ktorých titulatúra v latinsky písaných prameňoch franskej i inej proveniencie kolísala (*optimates*, *principes*, *primates*, *nobiles viri*). Porovnaj Havlík 1987, 75; Havlík 1978, 65; Třeštík 1997, 288; Steinhübel 2014, 229-232; Lysý 2014a, 127-129; Lysý 2014b, 123-127.

miesto.¹³ Stačí však pripomenúť, že konceptualizácia Pribinu ako vládcu, ktorý mal byť nezávislý od Mojmirá (resp. Moravanov vôbec), pochádza až z obdobia druhej polovice 19. storočia a ako ukázal vo svojej práci M. Harvát, môžeme ju spojiť s prácami českého právneho historika Hermenegilda Jirečka. Ten Pribinu ustanovil na čelo osobitného kniežatstva, ktoré sa súčasťou Moravy stalo až za Mojmirá I. Vykreslenie Pribinu ako samostatného kniežata sa potom postupne podarilo v historiografii rozvinúť najmä po vzniku Československa a príbeh o zjednotení Moravy a Nitrianska sa stal koncepcne po 2. svetovej vojne aktualizáciou štátu Čechov a Slovákov.¹⁴ Tento naratív prevláda v slovenskej historiografii aj dnes.¹⁵

Tento výsledok však nebol jednoznačne uznávaný ani v súdobej českej historiografii, ani u viacerých zahraničných autorov. Ak pre Herwiga Wolframa bol Pribina „Slawenfürst“ z Nitry,¹⁶ Jan Sieklicki skôr uvažoval nad nejakou formou závislosti Pribinu od Mojmirá.¹⁷ Podobné, ak nie väčšie pochybnosti, formuloval aj Dušan Třeštík, jeho názory na Pribinu však v priebehu svojho písania prehodnocoval.¹⁸

Pomerne radikálny odklon od tradičnej slovenskej historiografie tak predstavuje najmä práca mladého slovenského historika Mateja Harváta. Prednosťou jeho interpretácie Pribinu je najmä rozbor jednotlivých rukopisov *Conversia*, na základe čoho mohol autor skonštatovať, že veta o Pribinovej Nitrave je evidentnou glosou. Toto konštatovanie však ešte nepredstavuje radikálny zlom v slovenskej historiografii, pretože podobne pracoval s *Conversiom* aj P. Ratkoš. M. Harvát však pochybuje o dôveryhodnosti vety ako takej, a tým pádom aj o spojení Pribinu a Nitry. Toto spojenie je tak iba záležitosťou glosy pochádzajúcej – ako M. Harvát odhaduje – z druhej polovice 10. storočia. Oblasť Nitrianska (v Harvátovej koncepcii ide o „malé Nitriansko“, ¹⁹ teda región medzi Váhom a Hronom) bol včlenený do malej „Veľkej“ Moravy až za Svätopluka (Harvát 2021, 122 a 124).

Keďže pri každej spornej otázke v historiografii musia byť rozhodujúce pramene, nie inak tomu musí byť aj tu. Náš rozbor sa pokúsime spraviť tak, že najskôr sa pozrieme na jednotlivé rukopisy *Conversia* a následne budeme skúmať predmetnú vetu s ohľadom na jej kontext, a to tak v 10. i 11. kapitole prameňa. Ak má byť predmetom tejto štúdie výpovedná hodnota vety o Pribinovej Nitre, musíme sa pokúsiť odpovedať na tieto tri otázky:

- 1) Bola veta pôvodne margináliou?
- 2) V ktorom rukopise sa prvýkrát objavila?
- 3) Existujú dôvody na spochybnenie dôveryhodnosti tejto vety?

¹³ Odkazujeme tak na text, v ktorom je podrobne vyhodnotený Pribina v stredovekej i v novovekej literatúre, a to aj vrátane moderného bádania: Harvát 2021, 70-106; Harvát 2022b, 9-31. Prehľad bádania v stručnejšej podobe spracoval tiež Sieklicki 1962, 118-122. K historiografii nitrianskeho kostolíka Ivanič, 60-69.

¹⁴ Rozličné zákutia a nuansy, v ktorých hral Pribina mimoriadne dôležitú úlohu, spracovali Škvarna – Hudek 2016, 97-121.

¹⁵ Spomedzi všetkých Steinhübel 2017, 111-137.

¹⁶ Wolfram 1987, 276.

¹⁷ Sieklicki 1962, 143-144. Sieklicki 1967, 161-165.

¹⁸ Třeštík 1997, 271. Opatrnejšie ten istý autor v diele Třeštík 2001, 107-135.

¹⁹ Opačný prístup k určeniu hraníc Nitrianska predstavujú práce Jána Steinhübela, porovnaj najmä Steinhübel 2022, 79-81.

Bola veta o Nitrave pôvodne margináliou?

Najjednoduchšia je odpoveď na prvú otázku. Veta o Pribinovej Nitrave je včlenená medzi informáciu o usadení sa jeho a jeho ľudu pri rieke Sále, pokračuje potom spomínaná veta a následne sa dozvedáme o okolnostiach vysvätenia kostola svätej bohorodičky Márie v roku 850. Celá pasáž znie nasledovne:

„Tunc coepit ibi illi habitare et munimen aedificare in quodam nemore et palude Salae fluminis et circumquaque populos congregare ac multum ampliari in terra illa. <Cui quondam Adalrammus archiepiscopus ultra Danubium in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam.> Sed postquam praefatum munimen aedificavit, construxit infra primitus ecclesiam quam Liuprammus archiepiscopus cum in illa regione ministerium sacerdotale potestative exercuit, in illud veniens castrum in honore sanctae dei genitricis Mariae consecravit anno videlicet DCCCL.“²⁰

Že je predmetná veta pôvodne margináliou zapísanou na okraj listu, je vidieť z toho, že nepatrí do narácie tejto časti 11. kapitoly. Štylisticky nenadväzuje na predchádzajúcu vetu, predstavuje časovú vsuvku do obdobia približne dvadsať rokov späť. Napokon, o tom, že je veta pôvodne margináliou, sa zväčša nepochybuje,²¹ a ako margináliu interpretoval túto vetu aj Peter Ratkoš vo svojich dvoch vydaniach *Prameňov k dejinám Veľkej Moravy*.²² Tento záver teda treba pokladať za všeobecne prijímaný a netreba ho spochybňovať.

V ktorom rukopise sa veta o Nitrave prvýkrát objavila?

Skúsme sa preto posunúť k druhej, náročnejšej otázke, ktorou je, v akom rukopise sa prvýkrát takáto marginália objavila. Hneď na úvod treba povedať, že nás čaká nevďačná úloha hľadať odpoveď na otázku v prostredí nezachovaných rukopisov diela. Aby sme na túto otázku zrozumiteľne a pokiaľ možno presvedčivo odpovedali, musíme si preto najprv stručne predstaviť filiáciu rukopisov *Conversia*.

Archetyp *Conversia* sa nám nezachoval, najstarší rukopis prameňa tak predstavuje text zachytený v kódexe Rakúskej národnej knižnice vo Viedni.²³ Tento rukopis označujeme v zhode s Fritzom Lošekom a druhým vydaním *Conversia* Herwiga Wolframa ako rukopis W_1 .²⁴ Vetu o Pribinovej Nitre by sme v tomto rukopise hľadali márne, práve táto časť textu totiž v rukopise W_1 chýba. Pokiaľ sa pozrieme na filiáciu všetkých rukopisov, zistíme, že sa delia do dvoch vetiev

²⁰ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 12-13; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, 122 a 124.

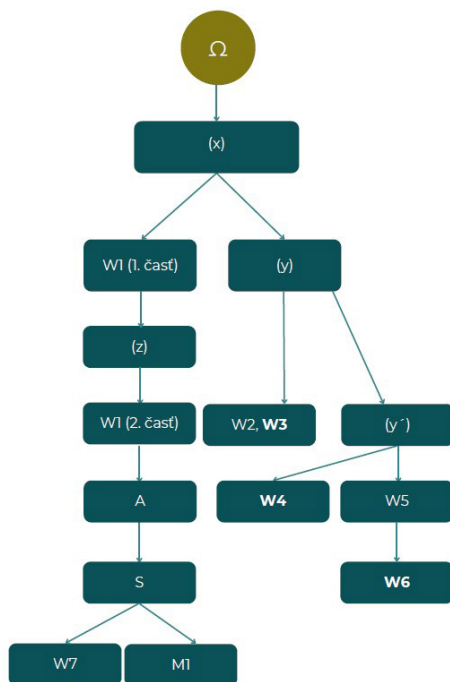
²¹ Pozri Lošekovo vydanie *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 12-13; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, 122, pozn. č. 130. Pozri tiež Kos 1936, 75. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1979, s. 52 a 130. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 2012, 51, 74 a 76, pozn. č. b. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1969; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, 312 a pozn. č. 4.

²² *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov*; *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov* 1964, 87 a pozn. č. 19. *Spis O obrátení Bavorov a Korutáncov*; *Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov* 1968, 82, pozn. č. 19. V neskorších slovenských vydaniach *Conversia* takéto upozornenie však chýba, porovnaj *O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru*; *O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru* 1999, 142. *O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru*; *O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru* 2010, 248. Bez tejto poznámky je tiež zmienka z *Conversia* v CDEN I 2021, 60.

²³ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, cod. lat. 596.

²⁴ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, 9.

a rukopis W_1 je najstarším z jednej z nich. Táto vetva nás však nemusí zaujímať, pretože z nej vetu o Nitrave neobsahuje žiaden z rukopisov.²⁵ Navyše, z rukopisu W_1 úplne očividne nevychádzali ostatné rukopisy obsahujúce aj zvyšnú časť textu *Conversia*.²⁶ Zostáva nám teda rukopisná vetva $W_2 - W_6$, z ktorej sa veta o Pribinovej Nitrave nenachádza v rukopise W_2 ²⁷ a v rukopise W_5 .²⁸ Preto našu pozornosť musíme zamerať najmä na vzťah ostatných troch rukopisov (W_3 , W_4 a W_6).

Tab. 1: Filiácia rukopisov *Conversia* podľa F. Loška (s. 16) so zvýraznením rukopisov obsahujúcich zmienku o Nitrave

Ako už bolo povedané vyššie, rukopisy $W_2 - W_6$ neboli opísané z rukopisu W_1 , ale zo staršieho nezachovaného rukopisu. Čaká nás preto takmer nemožná úloha zistiť, v ktorom z nezachovaných rukopisov sa veta o Nitrave prvýkrát objavila ako marginália. Do úvahy prichádza buď archetyp

²⁵ Z tejto vetvy rukopis A obsahuje text od kapitoly 1 po začiatok kapitoly 10. Rukopis S končí predposlednou vetou 9. kapitoly a časti prameňa (bez zmienky o Nitrave) taktiež nachádzame v rukopisoch W_7 a M_1 . *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, 11-14.

²⁶ Textové dôvody sú zhrnuté v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, 9, 14-15. Pripomeňme tu tiež, že rukopis W_1 obsahuje na začiatku 1. a 2. kapitoly nadpisy (tzv. „*incipit*“), ktoré druhá rukopisná vetva neobsahuje.

²⁷ Rukopis W_2 končí náhle uprostred vety v 10. kapitole. Porovnaj *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, 9-10.

²⁸ Rukopis W_5 obsahuje dva fragmenty *Conversia*, a to od posledných necelých troch viet 5. kapitoly až takmer na záver 8. kapitoly, následne boli štyri listy oddelené. Jeden z týchto listov (fol. 30) je však dnes zviazaný a obsahuje text od približne polovice 11. kapitoly, avšak je to text kapitoly nasledujúci až za našou nitrianskou vsuvkou.

Conversia pochádzajúci s najväčšou pravdepodobnosťou z roku 871, alebo jeho prvé dva odpisy, ktoré sa dnes nezachovali, a to z odpisu „x“ alebo „y“.

Než sa pokúsime odpovedať na otázku, kde sa marginália najpravdepodobnejšie nachádzala, treba si vysvetliť aj jej včlenenie do textu a dôvod, prečo sa nachádzala práve v 11. kapitole. Veta o Nitrave vonkoncom nie je až taká podozrivá, ako by sa mohlo zdať.²⁹ Marginália totiž nepochybne vznikla ako reakcia na vetu v rukopise o tom, ako arcibiskup Liupram Pribinovi vysvätil jeho panónsky kostol v roku 850. Na túto vetu potom logicky nadväzuje pôvodne v marginálii uvedený údaj, že „kedysi“ (*quondam*) Pribinovi vysvätil aj kostol na jeho majetku zvanom Nitrava arcibiskup Adalrád. To, čo by dnešný autor vyriešil poznámkou pod čiarou, musel ten stredoveký vpísať na okraj strany a neskorší prepisovači túto vetu včlenili do textu. Súvis medzi oboma informáciami však existuje: kým údaj o vysvätení kostola Liupramom je dokladom o právomoci Salzburgu nad Pribinovým panónskym územím, údaj o Nitre je len potvrdením starších osobných väzieb Pribinu na Salzburg.

Práve s ohľadom na to, že sa veta nachádza vo všetkých troch zmienených rukopisoch na rovnakom mieste, teda priamo v texte, a nie je táto veta nijako posunutá, hoci by logicky mohla byť umiestnená aj za spomínanú ďalšiu vetu, ukazuje podľa nášho názoru na jediný prijateľný záver, a to ten, že veta nemohla byť margináliou v nezachovanom rukopise „y“, ktorý stojí na začiatku rukopisej vetvy $W_2 - W_6$. Ak pracujeme s jednoduchým predpokladom, že je ďaleko pravdepodobnejšie, ak sa zmena v texte uskutoční jedným autorom, než viacerými autormi nezávisle od seba, potom z toho vyplýva, že sa veta o Nitrave dostala ako marginália buď do archetypu (Ω), alebo do rukopisu „x“.

Ako takéto putovanie marginálie rukopismi mohlo vyzeráť, si môžeme ukázať na príklade záznamu z 13. kapitoly. Text znie nasledovne:

„Ecclesiam vero Ztradach dedicavit in honore sancti Stephani. Item in Weride ecclesia dedicata floret in honore sancti Petri principis apostolorum.“

Ak sa pozrieme na rukopis W_1 ,³⁰ môžeme si všimnúť, že tieto dve vety sú včlenené do hlavného textu len čiastočne, pretože začiatok prvej vety (*Ecclesiam vero*) sa nachádza ešte v rámci prvého riadku a až nasledujúce slová sú napísané v niekoľkých riadkoch na okraji listu. V ostatných rukopisoch (W_3 , W_4 , W_5 a W_6)³¹ sa nachádza v hlavnom texte. Kým prvá veta sedí do skladby kapitoly, druhá veta už štylisticky veľmi nie.³² Nejde len o iný slovesný čas použitý v tejto vete, ale aj o rozdielny podmet.³³ To znamená, že pôvodne bola glosou práve len druhá veta o kostole vo Weride, avšak autor rukopisu W_1 čiastočne zmarginalizoval aj vetu o kostole v Ztradachu.³⁴

²⁹ Na viacerých miestach o „podozrivosti“ vety píše M. Harvát, ktorý súčasne predpokladá, že išlo o „falošný údaj včlenený v 70. rokoch 10. storočia salzburským autorom [...] proti falzám biskupa Pilgrima.“ Harvát 2022a, 131-134 a pozn. č. 147.

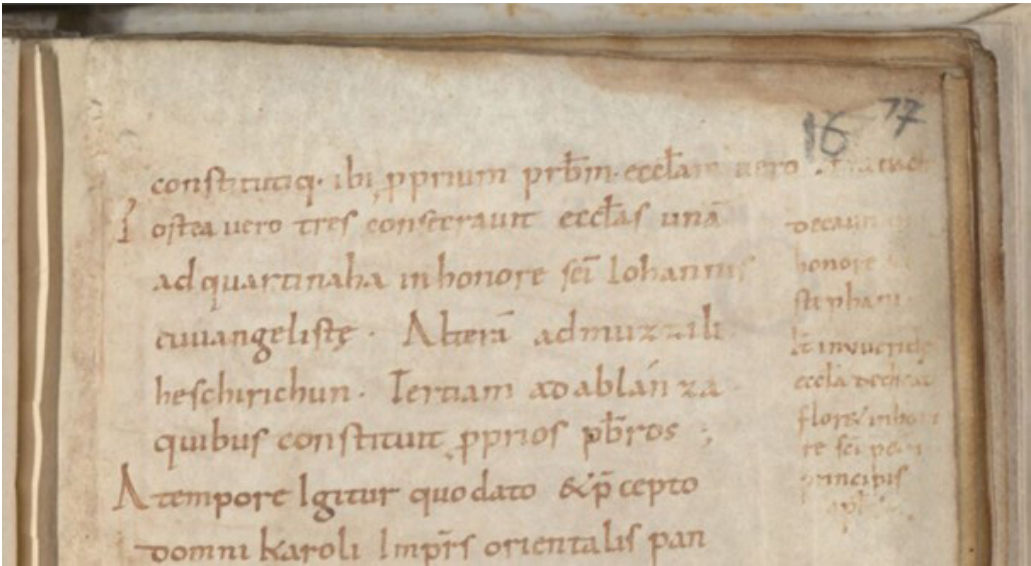
³⁰ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Vindobonensis 596, fol 2' – 17. Dostupné na internete: https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_2932097 <navštívené 6. 8. 2024>.

³¹ Túto skutočnosť nemôžem odvodiť zo štúdia rukopisov *Conversia*, ale z kritických vydání (Kos, Wolfram, Lošek), ktoré sa v tejto veci zhodujú.

³² Kos 1936, 98.

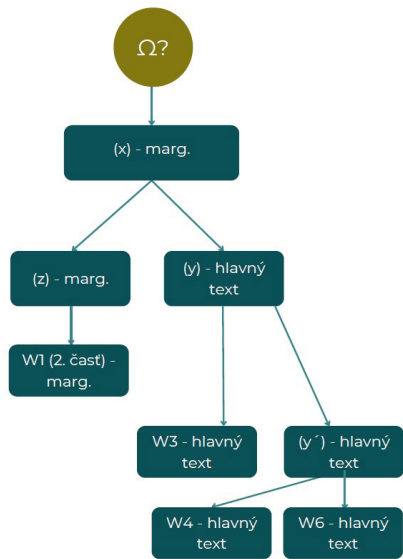
³³ V prvej zmienenej vete je podmetom arcibiskup Adalvin, v ďalšej vete je podmetom „chrám“, ktorý „kvitne“ (floret) a v ďalších vetách sa podmet opäť vracia k arcibiskupovi Adalvinovi. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 13; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, 132.

³⁴ Je možné, že pri tejto príležitosti aj pridal do textu tejto vety latinskú časticu *vero*, ktorá sa v ostatných rukopisoch (W_3 , W_4 , W_5 a W_6) nenachádza. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 13; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, 132, pozn. t.

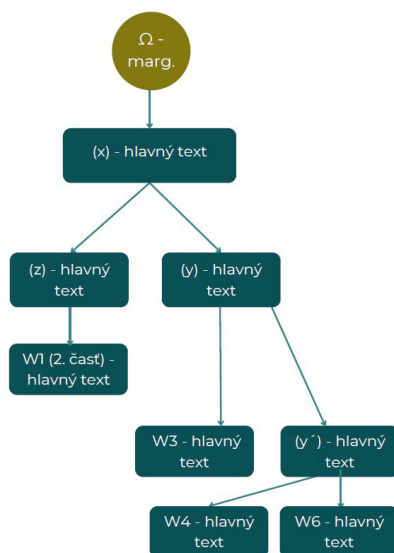
Obr.: Marginália v 13. kapitole *Conversia* v rukopise W_1

To sa dá vysvetliť najjednoduchšie tým, že autor rukopisu W_1 (resp. jeho druhej časti) pracoval s predlohou, v ktorej bola práve táto druhá veta margináliou a ako margináliu ju nie najpresnejším spôsobom zapracoval do svojho textu. Táto veta sa (ako marginália) akiste nachádzala v nezachovanom rukopise „x“, pri redakcii do strateného rukopisu „y“ však zrejme došlo k jej prepisu do hlavného textu, čím sa dá vysvetliť, prečo rukopisy z druhej vetvy tento text prevzali do hlavného textu, a to bez výnimky.

Tab. 2: Veta o „Weride“ v rukopisoch *Conversia*

Rukopis W_1 vo svojej druhej časti určite obsahoval aj vetu o Nitrave. Pripomeňme si však, že práve táto časť sa nachádzala na dnes stratenom liste tohto rukopisu. Existuje pritom relatívne solídna indícia, že sa v tomto rukopise nachádzala Nitrava priamo v hlavnom texte a nešlo o margináliu.³⁵ Tento istý autor už jednu margináliu pritom zachoval ako margináliu (viď veta o Weride). Ak budeme vychádzať z predpokladu, že jeden autor postupuje pri redakcii staršieho textu metodicky rovnako, je pravdepodobnejšie, že aj predloha druhej časti rukopisu W_1 obsahovala vetu o Nitrave v hlavnom texte. Touto predlohou je hypotetický nezachovaný rukopis „z“. Ten tak alebo onak vychádzal z ďalšieho nezachovaného rukopisu „x“. Pripomeňme si, že z nezachovaného rukopisu „x“ vychádzali obidve rukopisné vetvy *Conversia* a ak platí pravidlo, že zmena v rukopise jednoduchšie nastane u jedného autora než u viacerých autorov súčasne, je pravdepodobnejšie, že sa veta o Nitrave nachádzala v rukopise „x“ v hlavnom texte.³⁶ Z toho potom vyplýva, že zaradenie marginálie do hlavného textu vzniklo redakčnou úpravou z archetypu (Ω) do rukopisu „x“.

Tab. 3: Veta o Nitrave v rukopisoch *Conversia*

Existujú dôvody na spochybnenie dôveryhodnosti vety o Nitrave?

Akokoľvek budeme predpokladať s väčšou alebo menšou pravdepodobnosťou, že sa veta o Nitrave dostala ako marginália už do archetypu *Conversia*, nedáva nám to veľmi presnú odpoveď na otázku, kedy sa tak stalo. Vo všeobecnosti sa predpokladá, že prvá redakcia *Conversia* pochádza z 10. storočia, kedy podľa nášho názoru najpravdepodobnejšie došlo k prerobeniu pôvodnej marginálie na vetu v hlavnom texte. To, pravda, samo o sebe nerieši otázku dôveryhodnosti takéhoto textu.

³⁵ Túto dôležitú indíciu poskytuje dizertačná práca Mateja Harváta, ktorý na základe výpočtu slov v texte chýbajúcich stránok druhej časti rukopisu W_1 prišiel k záveru, že veta o Nitrave sa tu pravdepodobnejšie nachádzala v hlavnom texte, nie na okraji listu. Porovnaj Harvát 2021, 126 a pozn. č. 434.

³⁶ Predpokladajme totiž, že zmena z marginálie na vetu v hlavnom texte prebehla len jedným autorom a nie nezávisle vo viacerých rukopisoch naraz.

Na objasnenie významu vety o Nitrave si preto treba vysvetliť podstatu druhej časti *Conversia* (t. j. približne od 10. kapitoly).

Ak je celý text *Conversia* dielom namiereným proti Metodovmu pokusu prevziať cirkevnú správu nad Panóniou, potom kapitoly 10 – 14 sú dramatickým vyvrcholením textu. Tieto kapitoly neobsahujú totiž iba významné poukazy na to, kde došlo zo strany salzburského arcibiskupa k vysväteniu nejakého dolnopanónskeho kostola, ale predovšetkým sú rozprávaním o vzťahu územia východnej Panónie a tu žijúcich Slovanov a Bavorov k cirkevnej správe, ktorú Karol Veľký po víťazstvách nad Avarmi zveril do rúk Salzburgu. Autor textu sa preto nemal veľmi dôvod venovať pomerom severne od Dunaja. Keďže bol text napísaný v čase súdneho procesu proti Metodovi,³⁷ a teda ešte pred Metodovým príchodom k Svätoplukovi, autora *Conversia* nemohlo príliš zaujímať pôsobenie Metoda na Morave.³⁸ Z tohto dôvodu sa aj v texte *Conversia* dozvedáme len výnimočne o záležitostiach týkajúcich sa územia severne od Dunaja. Výnimkami sú však práve kapitoly 10 a 11. Kým v kapitole 10 sa na vysvetlenie, odkiaľ vlastne ten „akýsi“ Pribina prišiel, uvádza, že bol vyhnaný (*exulatus*) kniežatom Moravanov Mojmirom. Zemepisným určením tu bolo, že Pribina „prišiel cez/nad Dunaj k Ratbodovi“.³⁹ Toto určenie síce môže byť obvyklým štylistickým obratom franských autorov vo vzťahu k Morave (Třeštík 2001, 275), pre nás je však podstatné, že sa veľmi podobný obrat vyskytuje aj v 11. kapitole v marginálii o Nitrave:

„Cui quondam Adalrammus archiepiscopus ultra Danubium in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam.“⁴⁰

Predložka „*ultra*“ je v tomto prípade preložiteľná ako „na druhej strane“,⁴¹ čo jednak veľmi dobre vystihuje zemepisné určenie Nitry z pohľadu pozorovateľa vo Východnej marke (alebo aj v Salzburgu), a jednak tvorí štylisticky podobnú dvojčku k vete z 10. kapitoly. Autor marginálie z 11. kapitoly sa zrejme štylisticky nechal ovplyvniť práve vetou o Pribinovom vyhnaní z 10. kapitoly. Pred sebou mal Pribinu pochádzajúceho zo slovanského sveta nad Dunajom. Nikde mu však neprpisuje moravský pôvod, nezaraďuje ho k moravskej aristokracii.

Jeden z dôležitých dôvodov, prečo sa autor *Conversia* tak obsiahlo venoval Pribinovi, však ležal v skutočnosti u jeho nástupcu, syna Koceľa. Z hľadiska salzburských záujmov bolo totiž nadmieru

³⁷ Stručný rozbor tohto procesu a zapojenie pápeža do neho je publikovaný v tomto drobnom príspevku: Lysý 2019, 95-103.

³⁸ Ponosy na to, že sa Moravia „odtrhli“ od svojej metropolitnej stolice obsahuje až sťažnostný list z roku 900 (MMFH III, 232-244).

³⁹ „In cuius spacio temporis quidam Priwina exulatus a Moimaro duce Maravorum supra Danubium venit ad Ratbodum.“ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 11; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, 120.

Pri tejto príležitosti si ale pripomeňme, že text je nesprávne preložený tak v českom vydaní diela (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 10; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1969, 310), ako aj v tých slovenských (Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov 10; Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov 1964, 86. Spis O obrátení Bavorov a Korutáncov 10; Spis O obrátení Bavorov a Korutáncov 1968, 82. O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru; O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru 1999, 141. O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru; O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru 2010, 248.) Slovenské i české prekladové vydania *Conversia* prekladajú obrat *supra Danubium* ako prívlastok k Mojmirovmu kniežaciemu titulu (knieža naddunajských Moravanov). Ako veľmi správne podotkol D. Třeštík (Třeštík 2001, 275-276, pozn. č. 29.), v origináli sa nachádza akuzatív (*supra Danubium*) a teda tento obrat vysvetľuje smer úteku Pribinu. Takto prekladajú *Conversio* aj edície s nemeckým prekladom (Lošek, Wolfram).

⁴⁰ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 11; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1997, s. 122.

⁴¹ Marek 2020, 1257-1258.

nepríjemné, že sa tento franský lénnik angažoval v prospech Metoda či slovanského písma, a o ktorom autor Života Metoda napísal, že stál za žiadosťou vysvätiť Metoda za panónskeho biskupa.⁴² Bez toho, že by sa v *Conversiu* priamo premieľala Kocelova „vina“ za pokus o získanie Panónie Metodom, veľmi konzekventne sa tu zdôrazňuje salzburský podiel na vybudovaní cirkevnej správy. Preto sa tu rozoberá Kocelov pôvod od Pribinu, vrátane skutočnosti, že jeho otec našiel u Ratboda útočisko. Tiež sa tu spomína získanie územia od Ludovíta II. a Pribinov krst. Až nadmieru podrobne sa tu potom popisuje vybudovanie Pribinovej pevnosti, stavba kostola panny Márie, či jej vysvätenie arcibiskupom Liupramom v roku 850. Autor zároveň vymenoval osoby, ktoré boli pri vysvätení tohto kostola prítomné. Nie náhodou tento zoznam začína Kocelom a pokračuje neúnavne ďalšími tridsaťjeden menami. Títo všetci mali byť zároveň svedkami rokovania medzi Pribinom a Liupramom, na základe ktorého došlo k odovzdaniu moci nad Pribinovým kostolom salzburskému arcibiskupovi. Z týchto viac než tridsať svedkov bolo bez najmenších pochyb nažive minimálne niekoľko osôb. Tieto o dve desaťročia neskôr v čase spisovania *Conversia*, keď už arcibiskup Liupram nežil, dodali ústne údaje o Pribinovi a Kocelovi pre napísanie prameňa. Bez pochyb veľmi dobre poznali zázemie a pôvod Pribinu a okolnosti ich príchodu, resp. úteku.

Z pohľadu textovej analýzy prameňa i analýzy celkových súvislostí sa zmienka o Pribinovej Nitrave nezdá byť podozrivá len preto, že bola pôvodne margináliou. V hlavnom texte *Conversia* sa nevyskytla zrejme preto, že v čase písania prameňa (871) nebola Nitra pre Salzburg nejako zaujímavá a prioritou bola ochrana záujmov v Dolnej Panónii. Hoci je skutočnosť vysvätenia kostola v Nitre salzburským arcibiskupom Adalrámom nepochybne výnimočnou udalosťou pre územia severne od Dunaja, pripomeňme si, že obdobný, ba ďaleko významnejší proces prebiehal na vlastnom území Moravy. „Krst všetkých Moravanov“ (831, porovnaj pozn. č. 7) je totiž potrebný chápať nielen ako oficiálne sa obrátenie Moravanov ku kresťanstvu, ale aj ako výstavbu kostolov. Táto skutočnosť však v texte *Conversia* nenašla žiadne miesto, pretože pre právne nároky Salzburgu nad Panóniou nemala význam.

Nemusí nás ani natoľko prekvapovať skutočnosť, že bol Pribina v čase svätenia kostola v Nitre pohanom. Bavorské meno jeho syna Kocela už dávno zdôvodňovalo predpoklad, že nitriansky kostol zrejme nebol určený priamo Pribinovi, ale azda jeho bavorskej manželke (Rapant 1941, 19; Wolfram 1987, 276). Naopak, je dosť dobrý dôvod predpokladať, že Pribinov syn Kocel, ktorý v roku 850 vystupuje v *Conversiu* ako dospelý,⁴³ bol pokrstený ešte pred Pribinovým vyhnaním. O jeho krste totiž v *Conversiu* nie je ani zmienky, hoci Pribinov krst sa výslovne spomína.⁴⁴ Na zdôraznenie zásluh Salzburgu na Pribinovej rodine by akiste takáto okolnosť spomenutá bola.

Záverom treba zrekapitulovať odpovede na tri položené otázky v úvode tejto štúdie. Konštatujeme teda, že veta o Nitrave v *Conversiu* bola s najväčšou pravdepodobnosťou pôvodne margináliou. Zároveň sa nám javí, že k vytvoreniu tejto marginálie prišlo už do nezachovaného archetypu prameňa, akiste ešte pred vyhotovením prvej kópie textu. Z celkových súvislostí prameňa a toho, čo o rodine Pribinu a Kocela vieme aj z iných zdrojov, sa veta o Nitrave nezdá byť nijako podozrivá a je nadmieru pravdepodobné, že zodpovedala skutočnosti. Pribina tak pochádzal z územia *ultra Danubium*, nikde z *Conversia* nevyplýva jeho moravský pôvod a jeho vyhnaním došlo k spojeniu medzi Moravanmi obývajúcimi územia za Malými a Bielymi Karpatmi a „akýmsi novopokrsteným

⁴² Žitije Mefodija 8; Žitije Mefodija 1967, 150.

⁴³ Narodenie Kocela až po Pribinovom úteku *supra Danubium* predpokladá Illáš 2017, 197. Tiež Harvát 2022a, 136. Autor *Conversia* však spomína, že Kocel sprevádzal svojho otca Pribinu počas jeho pobytu v Bulharsku.

⁴⁴ Ako pripomenul Wolfram 1987, 185.

kmeňom“ (*quandam neophitam gentem*) spomenutým v liste bavorského episkopátu z roku 900.⁴⁵ Hoci o tomto spojení existujú len útržkovité správy, na základe súčasného historického poznania ide o – ako sa domnievame – najpresvedčivejšiu interpretáciu prameňov z 9. storočia.

REFERENCES

- Annales Fuldenses*. 2019. Annales Fuldenses. In Dagmar Bartoňková et al. (eds.) *Magnae Moraviae fontes historici I. Annales et chronicae*. Praha, 67-112.
- Betti, Maddalena. 2014. *The Making of Christian Moravia (858 – 882). Papal Power and Political Reality*. Leiden – Boston.
- Annales regni Francorum*. 1895. Annales regni Francorum. In Fridericus Kurze (ed.) *Annales regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi ad a. 822. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi*. Hannoverae.
- Dittrich, Zdeněk Radslav. 1962. *Christianity in Great-Moravia*. Groningen.
- Bernardi Cremifanensis historiae*. 1880. In Waitz, Georg. (ed.). *Bernardi Cremifanensis historiae. Monumenta Germaniae historica, Scriptorum 25*. Hannoverae, 651-678.
- CDEN I 2021. Marsina, Richardus – Meliš, Josephus (eds.). *Codex diplomaticus episcopatus Nitriensis. Tomus I. (796) 880 – (910), (1100) – 1300*. Bratislava.
- Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. 1969. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. In Bartoňková, Dagmar et al. (eds.). *Magnae Moraviae Fontes Historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii*. Brno, 292-322.
- Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. 1979. Wolfram, Herwig (ed.). *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien – Köln – Graz.
- Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. 1997. Lošek, Fritz (ed.). *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg (=Monumenta Germaniae Historica Studien und Texte, Band 15)*. Hannover.
- Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. 2012. Wolfram, Herwig (ed.). *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien mit Zusätzen und Ergänzungen (=Zbirka Zgodovinskega časopisa 44)*. Ljubljana – Klagenfurt.
- Deutinger, Roman. 2006. *Königsherrschaft im ostfränkischen Reich. Eine pragmatische Verfassungsgeschichte der späten Karolingerzeit (=Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters, Band 20)*. Ostfildern.
- Evangelium de Cividale* 1969. *Evangelium de Cividale*. In Bartoňková, Dagmar et al. (eds.). *Magnae Moraviae Fontes Historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii*. Brno, 330-334.
- Gábris, Tomáš – Jáger, Robert. 2016. *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu pred-cyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava.
- Fiala, Zdeněk. 1959. *Vztah českého státu k Německé říši do počátku 13. století (podle kritiky pramenů)*. In *Sborník Historický*, 6, 23-95.

⁴⁵ MMFH III, 237; LYSÝ, 2014a, 102-103. Osobitne sa miestu Nitry v mojmirovskej etape moravských dejín venoval Steinhübel 2024, 61-72. S Nitrou veľmi pravdepodobne súvisí aj Svätoplukovo *regnum*, napadnuté Karlomanom v roku 869 a, samozrejme, list *Industrię tuę* z roku 880, v ktorom sa spomína vyslanie nitrianskeho biskupa Wichinga. Sídlo biskupstva v Nitre je bez najmenších pochyb dôkazom významu Nitry v politickej geografii mojmirovskej Moravy. Práve s listom *Industrię tuę* z roku 880 dala do súvisu margináliu o Pribinovi Maddalena Betti. Porovnaj BETTI 2014, 153-154.

- Harvát, Matej. 2021. Slované pohraničie nad stredným Dunajom (791 – 911): Podoby transformácie a akulturácie karolínskej periferie. Dizertačná práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava.
- Harvát, Matej. 2022a. Od kmeňových vodcov k teritoriálnym vládcom: Premeny kniežacej moci v slovanskom prostredí nad stredným Dunajom (791 – 955). In Štefánik, Martin – Steinhübel, Ján (eds.). Panovnícka moc v stredoveku. Legitimita – atribúty – reprezentanti. Bratislava, 107-147.
- Harvát, Matej. 2022b. From Slavic Leader to National Ruler: A Modern Discursive Construction of the Early Medieval Rulership of Pribina († 861). In *Forum Historiae*, 16/1, 9-31.
- Havlík, Lubomír. 1963. Velká Morava a Franská říše. In *Historické štúdie*, 1963, 129-180.
- Havlík, Lubomír Emil. 1978. Morava v 9. – 10. století. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace. Praha.
- Havlík, Lubomír Emil. 1987. Slované státní útvary raného středověku. Politické postavení, společenská a vládní organizace státních útvarů ve východní, střední a jihovýchodní Evropě od 8. do 11. století. Praha.
- Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae*. 1880. *Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae*. In Waitz, Georg. (ed.). *Bernardi Cremifanensis historiae*. *Monumenta Germaniae historica*, *Scriptorum* 25. Hannoverae.
- Illáš, Martin. 2017. Niekoľko úvah o Pribinovi, Mojmirovcoch a Veľkej Morave (príspevok k diskusii o včasnostredovekých dejinách Moravy a západného Slovenska). In *Moravský historický sborník*. Ročenka Moravského národného kongresu, Brno 2011 – 2016. Olomouc, 179-247.
- Ioannis Aventini Annales ducum Baioariae* 2019. Ioannis Aventini Annales ducum Baioariae. In Dagmar Bartoňková et al. (eds.) *Magnae Moraviae fontes historici I. Annales et chronicae*. Praha.
- Ivanič, Peter. 2008. Pribinov kostol v Nitre v zrkadle historiografie. In *Konštantínove listy [Constantine's Letters]* 1/1, 60-69.
- Kalhous, David. 2016. Svatopluk I. – kníže nebo král? K otázce legitimizace velkomoravských knížat ve středověké i moderní historiografii. In *Historia Slavorum Occidentis*, 11/2, 63-88.
- Kos, Milko. 1936. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (=Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 11, Historični odsek 3). Ljubljana.
- Krzemieńska, Barbara – Třeštík, Dušan. 1979. Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. – 11. století). In *Československý časopis historický*, 27, 113-130.
- Kučera, Matúš. 1974. Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava.
- Kučera, Matúš. 2005. Postavy veľkomoravskej histórie. Bratislava.
- Lysý, Miroslav. 2014a. Moravia, Mojmirovci a Franská říša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnóm stredoveku. Bratislava.
- Lysý, Miroslav. 2014b. Druhostupňové kniežatá na Morave v 9. storočí. In *Byzantinoslovaca* 5: zborník k životnému jubileu Tatiany Štefanovičovej. Bratislava, 123-127.
- Lysý, Miroslav. 2019. Arcibiskup Metod, proces proti nemu a spor pápežstva a bavorskej cirkvi. In *Iuventutis institutio renovatio mundi est* (=pocita prof. Petrovi Mosnému). Trnava.
- Marek, Miloš. 2020. Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis Slovaciae*. Trnava – Kraków.
- MMFH III. 1969. Bartoňková, Dagmar et al. (eds.). *Magnae Moraviae fontes Historici III*. *Diplomata, epistolae, textus historici varii*. Brno.
- MMFH V. 1977. Havlík, Lubomír E. (ed.). *Magnae Moraviae fontes historici V*. *Indices*. Brno.
- Notae de episcopis Pataviensis*. 1880. In Waitz, Georg. (ed.). *Monumenta Germaniae historica*, *Scriptorum* 25. Hannoverae.

- O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru.* 1999. O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru. In Marsina, Richard (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov. Vzácne správy o histórii nášho územia od 6. do 10. storočia, tak ako sa javia v písomnostiach prevažne cudzieho pôvodu.* Bratislava, 139-144.
- O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru.* 2010. O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru. In Segeš, Vladimír – Šedřová, Božena. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1. Od najstarších čias do konca 10. storočia.* Bratislava, 245-251.
- Rapant, Daniel.* 1941. Pribynov nitriansky kostolík. (Pre koho bol stavaný?) In *Elán*, 12/3-4, 18-21.
- Sieklicki, Jan.* 1962. Quidam Priwina. Z zagadnień kształtowania się państwowości morawskiej w IX wieku. In *Slavia occidentalis*, 22, 115-145.
- Sieklicki, Jan.* 1967. „Priwina exulatus“. In *Pamiętnik Słowiański*, 17, 161-165.
- Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov.* 1964. Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov. In Ratkoš, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy.* Bratislava, 79-91.
- Spis O obrátení Bavorov a Korutáncov.* 1968. Spis O obrátení Bavorov a Korutáncov. In Ratkoš, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy.* Bratislava, 75-86.
- Steinhübel, Ján.* 2017. Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Bratislava.
- Steinhübel, Ján.* 2022. Rozsah vznikajúcej panovníckej moci. Ľudia a územie. In Štefánik, Martin – Steinhübel, Ján (eds.). *Panovnícka moc v stredoveku. Legitimita – atribúty – reprezentanti.* Bratislava, 45-84.
- Steinhübel, Ján.* 2024. Veľká Morava a slovanský svet. Bratislava.
- Škvarna, Dušan – Hudek, Adam.* 2013. Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku. Bratislava.
- Třeštík, Dušan.* 1997. Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935). Praha.
- Třeštík, Dušan.* 2001. Vznik Velké Moravy Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791 – 871. Praha.
- Vykypěl, Bohumil.* 2011. Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích. Praha.
- Wien, Österreichische Nationalbibliothek, cod. lat. 596.
- Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Vindobonensis 596.
- Wolfram, Herwig.* 1987. Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378 – 907. Wien.
- Žitije Konstantína.* 1967. Žitije Konstantína. In Bartoňková Dagmar et al. (eds.). *Magnae Moraviae fontes historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici.* Brno, 57-115.
- Žitije Mefodija.* 1967. Žitije Mefodija. In Bartoňková Dagmar et al. (eds.). *Magnae Moraviae fontes historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici.* Brno, 134-163.

Prof. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

Institute of History of SAS

P. O. Box 198, Klemensova 19

814 99 Bratislava

Slovakia

histmily@savba.sk

ORCID ID: 0000-0002-4242-240X

Web of Science Researcher ID: H-3422-2016

SCOPUS Author ID: 56986566200